

УДК 347.9 (477)

СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

**Х.І. ДУДА, асистент¹ кафедри теорії та історії держави і права,
О.В. САБІЩЕНКО, студент,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України**

У статті розглянуто актуальне на сьогодні питання судового прецеденту. Метою дослідження є аналіз сучасного стану використання прецеденту в судочинстві України, а також шляхи вдосконалення процесуального законодавства України через запровадження інституту судового прецеденту в систему джерел процесуального права України.

Судовий прецедент, процесуальне право, судочинство України, закон.

Питання судового прецеденту як джерела процесуального права України набуло особливої актуальності в контексті судово-правової реформи, яка триває в нашій країні. Необхідність забезпечення пріоритету прав та свобод особи у судочинстві, створення механізмів їх реалізації обумовили зростання ролі суду як незалежного та неупередженого державного органу, що має здійснювати функцію правосуддя, забезпечувати дотримання законності та справедливості в судочинстві. Особливої актуальності набув пошук дієвих механізмів вирішення численних колізій та прогалин у процесуальному законодавстві України, що на сьогодні являють собою справжню загрозу правам та інтересам учасників судочинства, порушують конституційну засаду рівності кожної людини перед законом і судом. Сотні тисяч судових позовів «дітей війни», більш двохсот тисяч судових справ «чорнобильців», десятки тисяч цивільних позовів громадян до Пенсійного фонду, які роками чекають свого розгляду у судах різних інстанцій – це «плата» України за недоліки у процесуальному судочинстві держави.

Час доводить, що внутрішні структурні перебудови судової гілки влади не спроможні вирішити тих проблем судочинства, які спричинені головним чином недосконалістю самої системи джерел процесуального права. Застарілість норм чинних процесуальних кодексів України (кримінального, господарського, цивільного та інших), наявність у них значних прогалин та колізій мають як наслідок неоднакове їх застосування судами різних інстанцій, перевантаження судової системи, зловживання з боку суддів. На часі впровадження та використання в

¹ Науковий керівник – кандидат юридичних наук Я.О. Береський

системі джерел процесуального права України інших, субсидіарних щодо закону джерел права, які завдяки своїм ознакам, зокрема більшій чіткості та динамічності щодо змін, деталізованості приписів, зможуть поліпшити стан правового регулювання порядку здійснення судочинства в країні.

Мета статті полягає у дослідженні судового прецеденту в системі джерел процесуального права України, оскільки судовий прецедент за походженням є продуктом судової правотворчості, а за функціональним призначенням – різновидом джерела права взагалі. Прецедентність судових рішень – одне із стародавніх джерел права, що корінням своїм сягає у вавилонські та біблейські традиції звичаєвого права, а також постулатів староримського судочинства, де найбільш неприпустимим вважалось різне рішення суддів в аналогічних, чи, принаймні, схожих справах. Віковий досвід теоретичних пошуків та практики судових рішень в англосаксонській правовій сім'ї (країн «загального права») і романо-германській правовій сім'ї (країн «континентального права») допоміг у наші часи підійти до загальноприйнятого визначення судового прецеденту.

За Оксфордським словником судовим прецедентом (від латинського *praecedens*, родовий відмінок *praecedentis* – той, що передує) є попереднє судове рішення, метод вирішення справи, який являє собою авторитетне правило або приклад для вирішення схожої або аналогічної справи [11, с. 23]. Аналогічне визначення пропонують і юридичні англійські словники [9, С. 348]. Більш розгорнуте та чітке визначення судового прецеденту дає А. Кіралфі. Він пише, що рішення суду має розглядатися в трьох аспектах: 1) виступає як документ, що вирішує спір між сторонами справи; 2) являє собою результат дослідження судом обставин справи; 3) містить у собі обґрунтування того чи іншого правоположення, що є юридичною основою такого рішення. Саме зазначене обґрунтування є корисним для судів, які є вищими за ієрархією, обов'язковим для рівних за ієрархією судів в інтересах забезпечення єдності та одноманітності у відправленні правосуддя, та обов'язковим для нижчих судів з причини його юридичного статусу [10, с. 75].

Під судовим прецедентом як джерелом процесуального права слід вважати рішення суду, винесене при здійсненні правосуддя у справі з певного процесуального питання, в якому сформульоване правило, що є загальнообов'язковим для застосування судами нижчої або рівної ланки при вирішенні подібних процесуальних питань під час розгляду судових справ.

Судовий прецедент має наступні ознаки: 1) є результатом діяльності судової гілки влади та формується в процесі здійснення правосуддя; 2) сформований вищим судом (апеляційним, касаційним тощо), проте вважається прецедентом з моменту посилання нижчестоящим судом на правило, сформульоване в ньому; 3) формується при вирішенні конкретного процесуального питання в процесі розгляду певної справи; 4) будучи засобом об'єктивізації процесуальних норм, може як встановлювати нову правову норму, так і декларувати або тлумачити вже

існуючі норми; 5) поєднує індивідуально-правові та нормативно правові риси; 6) обов'язковість судового прецеденту для судді виникає за умови схожості або подібності справи, яку розглядають, зі справою, в якій існує рішення вищого суду; 7) динамізм та високий ступінь конкретизації процесуальної норми, що об'єктивується в судовому прецеденті [4, с. 10].

Судові прецеденти можуть проявлятися в різних видах: деклараторні та креативні, абсолютно обов'язкові, умовно обов'язкові та переконуючі, позитивні та негативні. Але при всій різноманітності вони виконують наступні функції: нормотворчу, об'єктивуючу, інтерпретуючу, узагальнюючу, регулятивну, правозабезпечувальну, системоутворюючу, комунікативну.

Роль судового прецеденту як джерела права та механізму забезпечення єдності судової практики досліджувалась у роботах Р. Гери, Г. Кельзена, А. Дрішлюка, Д. Кирилюка, Р. Куйбіди, В. Мідзяновської, Т. Лесюка, Л. Луць, Б. Малишева, Б. Пошви, С. Шевчука, M. Algero, J.R. Bentham, G. Gilmore, O. Hathaway, K. Knight, E. Maltz, S. Lindquest, K. Llewellyn, A. Markel, E. Re, F. Schauer, G. Slapper, L. Ponoroff та багатьох інших дослідників.

Схвалюючи принцип судового прецеденту, Г. Кельзен зазначав, що завдяки цьому право перебуває в постійному розвитку та стає досконалішим, індивідуалізованим. На думку В. Мідзяновської, коли йдеться про місце судового прецеденту в українській правовій системі, то слід зазначити, що він лише починає стверджуватися як джерело права в Україні, а тому ще передчасно говорить про структуру, зміст та види українських судових прецедентів. Існують поодинокі випадки застосування судового прецеденту судами України, в основному це випадки застосування норм Європейської конвенції та прецедентної практики Європейського Суду з прав людини. В. Мідзяновська вважає, що роз'яснення Пленуму Верховного Суду України є однією з фундаментальних основ впровадження інституту судового прецеденту в національну правову систему України, яка, в свою чергу, потребує законодавчого закріплення в нормативно-правових актах [5, с. 123]. На переконання Л.А. Луць, «в Україні існує потреба у судових прецедентах як джерелах права. Неякісна система нормативно-правових актів (з прогалинами, дублюваннями, колізіями тощо) та необхідність збереження сутності судової гілки влади, яка покликана забезпечити справедливий розгляд справ та захист інтересів особи, спричиняють потребу і у створенні судових прецедентів та визнанні нормотворчих функцій Конституційного Суду України та Верховного Суду України» [4, с. 9].

7 липня 2010 р. був прийнятий Закон України № 2453 – VI «Про судоустрій та статус суддів» (далі – Закон № 2453) [3]. Новим Законом № 2453 встановлено, що судову систему України становлять суди загальної юрисдикції та суд конституційної юрисдикції. При цьому, як визначено у ст. 17 Закону, систему судів загальної юрисдикції становлять місцеві суди, апеляційні суди, касаційні суди та Верховний Суд України.

Статтею 31 Закону № 2453 передбачення створення Вищого

спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ, який разом із Вищим господарським судом України та Вищим адміністративним судом України являють собою ланку судів касаційної інстанції. Зі створенням такого Вищого спеціалізованого суду повноваження Верховного Суду України як суду касаційної інстанції при розгляді цивільних та кримінальних справ були скасовані, що, власне, і спровокувало критику з боку окремих політиків, суддів та деяких правозахисних організацій.

Відповідно до ст. 38 Закону № 2453 Верховний Суд України визнаний найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції, компетентним: 1) переглядати справи з підстав неоднакового застосування судами (судом) касаційної інстанції однієї і тієї ж норми матеріального права в подібних правовідносинах у порядку, передбаченому процесуальним законом; 2) переглядати справи у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

Імплантація таких норм у національне законодавство ставить перед дослідниками цілу низку питань як теоретичного, так і прикладного порядку. Насамперед додаткової оцінки вимагає природа таких актів Верховного Суду України. Додаткового аналізу потребує також співіснування таких актів Верховного суду України з актами конституційного правосуддя. Офіційне тлумачення законів в Україні – це виняткова прерогатива Конституційного Суду України. З прийняттям Закону № 2453 на практиці може скластися ситуація, за якої одна і та ж сама норма законодавства буде по-різному інтерпретована Верховним Судом України та Конституційним Судом України і при цьому обидві правові позиції матимуть загальнообов'язковий характер. Більш того, ані висновки чи рішення Конституційного Суду України, ні відповідні акти Верховного Суду України (назвемо їх умовно інтерпретаційними) не можуть бути оскаржені в національній юрисдикції, що може призвести до несподіваної конкуренції регуляторів, яку практично неможливо усунути.

Окреслені дискусійні аспекти є тільки попередньою спробою виділити ймовірні проблемні положення, що потребують подальшого вивчення та аналізу. Як правова система справиться з такими нововведеннями, покаже час. Проте, незважаючи на цілий спектр недоліків, на можливі труднощі в процесі застосування наведених вище норм, запровадження на рівні закону таких повноважень Верховного Суду України є прогресивним кроком на шляху реформування вітчизняної судової системи. Це допоможе розвантажити судову систему України, зробити її більш ефективною та універсалізувати практику застосування українського законодавства, прискорити розгляд справ [8, с. 20].

У глобальному масштабі сам факт офіційного визнання за Верховним Судом України права на створення прецедентів є дуже показовим в умовах сучасних процесів демократизації. У цьому випадку йдеться не просто про судову реформу в контексті проголошеного курсу на європейську інтеграцію. Мова йде насамперед про зміну парадигми сприйняття права в суспільстві: укорінений за радянських часів

консервативний позитивістський підхід свідомо замінюється природно-правовою доктриною. Такий позитивний імпульс є найкращим свідченням розвитку України як демократичної, соціальної, правової держави.

Аналізуючи сучасний стан використання прецеденту в судочинстві України, слід констатувати, що рішення суду в певних процесуальних справах зазвичай не містять усіх необхідних ознак джерел права і, за загальним правилом, не можуть вважатися судовим прецедентом. Водночас окремі з рішень Верховного Суду України в силу своєї авторитетності та переконливості, можуть розглядатися переконуючими судовими прецедентами. Акти Конституційного Суду України та роз'яснення Пленуму Верховного Суду України за своєю природою можуть розглядатися як джерела процесуального права України.

При впровадженні судового прецеденту в систему джерел процесуального права України необхідно дотримуватись певних застережень, зокрема щодо мети застосування судового прецеденту – виключно для захисту прав людини і громадянина в судочинстві; щодо меж судового прецеденту – не повинен суперечити закону та погіршувати або обмежувати процесуальні права та гарантії суб'єктів судочинства; щодо механізму та суб'єктів створення судового прецеденту – передбачити та вжити низку заходів щодо належного закріплення та функціонування судового прецеденту в системі джерел процесуального права.

Досліджуючи питання щодо системи дій, які необхідно вчинити для належного функціонування судового прецеденту в системі джерел процесуального права України потрібно: по-перше, розробити та впровадити у судову практику прямого законодавчого закріплення за певними судовими рішеннями статусу судового прецеденту або прийняття спеціального закону про судовий прецедент, по-друге, запровадити систему заходів (механізму), яка б давала змогу судовому рішення в певній справі фактично та юридично бути правовим орієнтиром для суду при розгляді подібної справи; а перший крок на шляху до запровадження прецедентних начал вже зроблений шляхом публікацій всіх судових актів у мережі Інтернет на веб-ресурсі Єдиного державного реєстру судових рішень України (www.reyestr.court.gov.ua) [7, с. 8]. Саме виконання всіх заходів допоможе здійснити системне, послідовне та ефективне впровадження інституту судового прецеденту в систему джерел процесуального права України.

Проведений нами аналіз свідчить про можливість у наш час вдосконалення процесуального законодавства України через запровадження інституту судового прецеденту в систему джерел процесуального права України. А це, у свою чергу, приведе до реалізації юридичного принципу рівності громадян перед законом і судом, який полягає у формулі: «для кожного за однакових обставин закон повинен застосовуватись однаково».

Список літератури:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.

2. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.
3. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453 – VI // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 148.
4. Луць Л.А. Перспективи становлення судового прецеденту як джерела права України / Л.А. Луць // Вісник Центру суддівських студій. – 2006. – № 6. – С. 9–16.
5. Мідзяновська В. Судовий прецедент: структура, види / В. Мідзяновська // Право України. – 2006. – № 3. – С. 119–124.
6. Мельник А.С. Судовий прецедент як джерело процесуального права // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – № 8. – С. 28–31. – (Серія: Юриспруденція).
7. Присяжнюк О. На шляху до прецеденту / Ю. Присяжнюк // Юридична газета. – 2011. – № 5. – С. 8.
8. Шевчук С.В. Рішення Верховного Суду України як джерело права (деякі аспекти дії прецедентного права в Україні) / С.В. Шевчук // Вісник Центру суддівських студій. – 2006. – № 6. – С. 19–23.
9. A Dictionary of Law / [Edited by E.A. Martin.] – Oxford, New York: Oxford Press, 1997. – 515 p.
10. Kiralfy A.K.R. The English Legal System. – L. : Sweet and Maxwell, 1990. – 342 p.
11. Salmond J.W. The Theory of Judicial Precedents / J.W. Salmond // The Law Quarterly Review. – 1900. – Vol. XVI. – № 64. – P. 13–24.

Целью исследования является анализ современного состояния использования прецедента в судопроизводстве Украины, а также пути совершенствования процессуального законодательства Украины через введение института судебного прецедента в систему источников процессуального права Украины.

Судебный прецедент, процессуальное право, судопроизводство Украины, закон.

Judicial precedent as a source of procedural law of Ukraine. The aim of this study is to analyze the current status of use of precedent in legal proceedings in Ukraine, as well as ways to improve the procedural legislation of Ukraine through the introduction of the institution of judicial precedent in the system of sources of procedural law of Ukraine.

Judicial precedent, procedural law, judicial proceedings in Ukraine, the law.

